

K prameňom verejnosti: pokus o sociologickú interpretáciu

Ján Stena¹

Slovenská sociologická spoločnosť pri SAV

To the Sources of the Public: An Attempt at Sociological Interpretation. This paper is an attempt to recompose a theory of the public from the position of sociology. The author seeks inspirational stimuli for such a goal in classic conceptualisations (Dewey, Arendt, Habermas, Fraser). He monitors the development of the concept of "publicness" and the penetration of information technologies into this domain. The author attempts to outline in form hypothesis the mechanism by which an individual becomes part of the public. In conclusion, the author discovers the public as a sociabilite ferment, which is the universal ground for social movements and organized associations of civil society. The author's reasoning is based on the metatheory of the morphogenetic approach.
Sociológia 2020, Vol. 52 (No. 2: 153-179)
<https://doi.org/10.31577/sociologia.2020.52.2.7>

Key words: *The public; publicness; social communication; visibility; publicity; privacy; a sociabilite ferment; digital transformation; morphogenetic approach*

Realita není, čím se zdá

Carlo Rovelli, autor rovnomenného bestselleru o teoretickej fyzike.

Zdvihnutá vlna masových zhromaždení obyvateľstva skoro po celom svete v priebehu prvých decénií 21. storočia vyvstala pred riadiacimi elitami ako seriózny problém a pred spoločenskými vedcami ako nová výzva. Stala sa o to naliehavejšou, keďže sociálne pohyby obyvateľstva podriadeného držiteľom moci korešpondujú s hromadným využívaním informačných technológií, ktoré prelomovo zasahujú do sociálnej komunikácie a sociability. Ukázalo sa, že zvetranou logikou teórie verejnej sféry už nové skutočnosti nemožno spoľahlivo vysvetliť, preto sa objavil rad návrhov nanovo konceptualizovať problematiku verejného života, a nie len na pôde sociológie, filozofie politiky, ale i v rámci teórií demokracie, kultúrnych a mediálnych štúdií (pravda s rôznymi epistemologickými orientáciami).

Reflektujem ich prínos bez toho, aby som sa zaoberal ich hodnotením, to, čo ma v nich inšpiruje, rozvíjam v odlišných súvislostiach. Pridávam k nim svoj návrh na rekonpozíciu problematiky 'verejného'. Budem sa pritom opierať o morfogenetický prístup rozpracovaný pre potreby sociológie M. S. Archero-² s úmyslom overiť či prinesie produktívnejšie konceptuálne riešenia ako doteraz známe pokusy. Budem uvažovať iba o prostredí demokratických krajín.

Cieľom štúdie je ponúknuť na diskusiu nové prvky a nazeranie na povahu verejnosti, ktoré neboli prítomné v tradičných prístupoch a nie sú obsiahnuté ani v súčasných snahách o teoretickú inováciu. Pri riešení otázky, ako

¹ Korešpondencia: Doc. PhDr. Ján Stena, CSc.; Bratislava, Slovenská republika. E-mail: senior@stena.sk

² O jeho význame pre sociológiu som referoval v tomto časopise (Stena 2015: 414-437).

dochádza k pretváraniu množiny osôb na zomknutú verejnosť v tvare aktéra schopného ovplyvňovať dianie v spoločenstve, ponúkam vlastný návrh sociálnych mechanizmov a novší pohľad na vzťah verejnosti a občianskej spoločnosti.

Bližšie o tom v tretej časti štúdie, ktorej predchádza minimalistické uvedenie do problematiky teórie verejnosti určené čitateľom, ktorí sa témou doposiaľ nezaoberali. V úvodnej časti textu upriamujem pozornosť na tie momenty ustáleného pojmového aparátu, ktoré brzdia rozvoj poznania a na myšlienky vplyvných autorov minulosti, ktoré sú naďalej inšpirujúce. V druhej časti textu, poňatej ako prehľad rozpracovanosti témy, uvádzam, ako sa menila realita „verejného“ a nadväzne aj súbor adekvátnych pojmov pod vplyvom digitálnej transformácie. V priebehu výkladu postupne predstavujem najprv tri pohľady na verejnosť: ako atribútové, príslovkové a napokon substantívne pojmové určenie. Tým chcem naznačiť cestu, akou by bolo možné postupne vyviaznúť z košatých pojmových a terminologických zauzlení.

Konceptuálne dedičstvo

V tradícii teoretického rozpracúvania sa zvyklo verejnosť (the public) definovať ako množinu ľudí. Prirodzene fenomén verejnosti bez zaľudnenia nie je možný, ale určujúcim definičným znakom nie je ich prostá prítomnosť, ale skôr spoločné konanie a vzťahy, aké pritom sami vytvárajú. Vyplýva to tak z koncepcie Hannah Arendtovej, ako aj iných autorov. V diele *The Human Condition* (1958) poukázala na to, že „verejné“³ sa v starogréckych časoch konštituovalo tak v rozhovoroch (sporoch) slobodných občanov, ktoré mali podobu porady alebo súdu, ako aj v spoločnom konaní, či už pri vedení vojny alebo pri bojových hrách. Kritici jej oprávnene vytýkajú striktné separovanie dvoch navzájom sa podmieňujúcich domén – oikos t. j. oblasť súkromia určeného ako apolitický komplex fyzických činností nevyhnutných pre udržanie života – a polis, kde sa v pluralite jednotlivcov odohráva verejné dianie, v ktorom rozpoznala príležitosť oslobodenia od nevyhnutnosti a hermeuticky chápanú politickosť. Ako postrehla S. Benhabib (1996: 77-79), v kontexte celoživotného diela Arendtovej sa vyskytujú dve verzie verejného (public space): raz ako priestor súťaže (predvádzanie pred inými svojich cností a morálnej prevahy), druhý raz v asociatívnej verzii, a tá je stále inšpirujúca. V nej Heideggerovu analýzu starostí človeka o svoje bytie rozšírila na záležitosti verejného života tak, že ľudia podmienenosť svojho spoločného bytia berú ako „starosti o to, čo bude“. Riešia ich prostredníctvom reči

³ Arendtová slovom *verejný* označuje dva fenomény, úzko navzájom späté, ale nie identické: „vše, čo se ukazuje před obecnstvem, vše, co může každý vidět a slyšet“ (2009: 66); „Za druhé slovo „veřejný“ označuje svět sám, nakolik je právě svět tím, co nám je *společné* (kurzíva – J.S.), a jako takový se odlišuje od toho, co nám patří jako soukromé.“ (2009: 69).

a persuázie, hľadajú porozumenie a zhodu, ako spoločne konať, a práve na to kládla veľký dôraz.

Ponechám bokom mnohé kritikou⁴ odmietnuté stránky jej koncepcie, aby som upriamil pozornosť na momenty, ktoré sotva možno obísť pri aktualizovaní pojmového aparátu: *spoločnému konaniu* pripisuje vytváranie „nehmatateľných a vždy nanejvyšš krehkých vzťahů medzi ľuďmi, jenž nelze věcně ukotvit“ (Arendtová 2009: 256). Okrem toho mu pripisuje charakter natality – chápanej ako uvádzanie do života niečoho nového, čo je podľa A. Tonklič-Komelovej (2012: 806) metaforou pre slobodnú politickú činnosť. Dovolím si navrhnúť, aby sme jej opis rozdvojeného života v oikos a polis vyjadrili nie v zaužívanom „public space“, ale ako charakteristiku dvoch prostredí. Pojem prostredia umožňuje lepšie odlíšiť premenlivé stránky reality spôsobené prienikom informačných technológií do verejného života spoločenstiev⁵.

Už predtým, v dikcii poznačenej sporom o povahe verejnosti, v ktorom W. Lippmann (*The Phantom of Public* 1925) varoval pred jej iracionalitou, John Dewey v diele *Public and Its Problems* (1927) – čoby advokát prínosu verejnosti pre chod demokracie – si pre jej vymedzenie zvolil analýzu ľudského konania. Vychádzal z faktu dvojakých dôsledkov transakcií medzi ľuďmi. Tie z nich, ktoré dopadajú na nezainteresovaných – sú verejnou záležitosťou: „Verejnosť pozostáva zo všetkých tých, čo sú ovplyvnení nepriamymi dôsledkami stykov do tej miery, že sa považuje za nevyhnutné, aby sa o tieto dôsledky systematicky dbalo“ (Dewey 2001: 57), a preto „dotknutí“ podnikajú kroky na ochranu svojich záujmov. Podobne ako Tönnies i Dewey zdôraznil časovú a priestorovú variabilitu verejnosti: „fakt, že verejnosť závisí od dôsledkov konania a od vnímania týchto dôsledkov“, spôsobuje, že „Nikdy a nikde nenájdem verejnosť, ktorá by bola rovnaká.“ (Tamže: 69). Pravda, v modernej komplexnej spoločnosti je pod vplyvom globalizácie ťažko rozoznať, odkiaľ napr. škodlivé dôsledky pochádzajú a kto je ich pôvodcom. Calhoun (2013: 93) postrehol, že Dewey neposkytuje žiadnu odpoveď na otázku, ako sa pasívna množina „dotknutých“ premení na aktívnu verejnosť. Ale na rozdiel od idealizujúcich koncepcií Arendtovej i Habermasa verejnosť vnímal ako odpoveď na reálne problémy života spoločenstva (Calhoun 2013: 69) a anticipoval ju ako činiteľa *spontánnych pohybov zdola* – osôb nevykonávajúcich moc.

⁴ Z množstva kritických rozborov jej diela odporúčam do pozornosti skvelé štúdie autorov, ktorí sa venujú teórii verejnosti a demokracie, pričom sa o ne sám opieram: C. Calhoun (2013), S. Splichal (2012), P. Gumplová (2007 a 2008), S. Benhabib (1996), J. Butler (2016), Ch. Mouffe (2015), J. Vargovčíková (2012).

⁵ Prednostne používam termín spoločenstvo, pretože ako dôvodí P. Rybicki (1979:162 nasl.), má voľnejšie konotácie (vyjadruje rozmer od lokálneho po národné či až po úniu štátov). Rozumie sa ním spolužitie ľudí, ktorí nie sú náhodným agregátom jednotlivcov, pretože tí sú v ňom previazaní spoločnou kultúrou, vzájomnými kontaktmi, vzťahmi a zvykmi. Ich spolužitie sa vyznačuje určitou zjednocujúcou organizáciou ich života, pričom toto všetko sa opiera o dané materiálne podmienky. Tým sa nezriekam použitia termínu komplexná spoločnosť (vo význame Nation – State), čoraz viac integrovanej do štruktúr globálneho sveta.

Myšlienkovu vplyvnou sa stala konceptualizácia Jürgena Habermasa, ktorou poznačil diskusie na celé desaťročia. Ide o dielo *Strukturwandel der Öffentlichkeit* s podtitulom *Untersuchungen zu einer Kategorie der Bürgerlichen Gesellschaft* (1962). V ňom preskúmal vývoj „verejného života“ spoločnosti a jeho model predstavil ako historický fenomén. Pritom mu ako východisko poslúžil ideál pomerov, keď sa od prelomu 17. a 18. storočia pretvárala sociálna štruktúra kapitalizmu a kultúrne milieum. Inšpirovali ho debaty súkromných osôb v literárnych kluboch, salónoch a osvetových spolkoch vo veľkých mestách. Tie sa postupne stali permanentnými a neskôr sa rozrástli o „záležitosti spoločného života“, až napokon vyústili do kritiky mocenských pomerov. Z tejto perspektívy vyzval po vyhodnotení pomerov povojnového Nemecka (1945) k obnove *öffentlichkeit* – emancipačného projektu racionálne – kritickej diskusie. Spájal s ňou možnosť identifikovať verejné dobro ako priesečník osôb tak pre jednotlivcov, ako i pre celú spoločnosť. Diskurzívne poňatie verejnosti a uplatňovanie komunikatívnej racionality sa mali stať protiváhou inštrumentálnej racionalite systému (Gümplová 2007: 288). J. B. Thompson (2004: 206) docenil dodnes prítlačivé úsilie Habermasa kriticky poukázať na etické vyprázdňovanie verejného života. Zároveň jeho filozoficky prepracovaný model praktického diskurzu kritizuje: „...je založené na prostorové zakotvenosti a dialogičnosti... Dnes môže jednanie ovplyvniť ľudí, ktorí sú značne rozptýlení v čase a priestore – médiá vytvorili takovú podobu komunikácie, jej súčasťou nie je dialogický hovor odehrávajúci sa na jednom mieste.“ (Tamže: 207).

Avšak tam, kde Dewey videl verejnosť ako reakciu na problematiku situáciu života „dotknutých“, Habermas identifikoval viac či menej unitárnu zónu *öffentlichkeit* (nadenene nazývanou verejnou sférou) – nachádzajúcu sa medzi občianskou spoločnosťou a štátom, zakotvenú v prvej a zameranú na ten druhý (Calhoun 2013: 24). Habermas bol síce historicky konkrétnejší, ale fungovanie *öffentlichkeit* naprojektoval jednostranne: viac z hľadiska racionálneho posudzovania priebežného diania ľuďmi, ale bez účasti emócií, vášní a túžob v ich konaní a bez kultúrnej produkcie, ktorá kritické momenty vtedajšej situácie stvárňovala na báze estetického cítenia. Habermas neprihliadol na neodvratné ovládanie takej zóny záujmovým hegemonom a súperenie „dotknutých“ s ním. Okrem týchto neudržateľných momentov vlna kritiky⁶ spochybňovala i preceňovanú možnosť dosahovania racionálneho konsenzu cestou verejnej debaty ako postačujúceho mechanizmu.

⁶ Rozsah kritiky, akú jeho konceptualizácia vyvolala, je imponujúci, ide možno o tisíce kníh a článkov a stále sa objavujú nové. Z novších pozícií, aké som využil, uvádzam: Jeffrey C. Alexander (2010), Hans J. Kleinbubler (2001), Craig Calhoun (2013), John B. Thompson (2004), Nancy Fraserová (2007), Petra Gümplová (2007), Samuel. Mateus (2011), Estelle Ferrarese (2015), Slavko Splichal (2012 a 2017) a Urbinati (2018).

K tomu sa pridružila patália s prekladom *öffentlichkeit* do iných jazykov, lebo ide o pojem, ktorý má v nemčine viaceré významy. Jeho bohatý obsah prekladatelia do angličtiny zúžili konfúznym výrazom „*public sphere*“, čím vniesli doň priestorový rozmer a „prehľbili pojmový zmatok“ (Livingstone 2005: 20). Termín *sphere* sa často používa v pôvodnej verzii Habermasovej knihy, ale rozhodne nie je náhradou za *öffentlichkeit* (Kleinstüber 2001: 97; Warner 2002: 47; Strum 1994: 161). Je kuriózne⁷, že v akademickom diskurze sa z nevydareného prekladu *öffentlichkeit* stala módna téma, pričom tento koncept „oddělili od verejnosti ako najdôležitejšieho aktéra pri vytváraní verejnej sféry“ (Splichal 2012: 67). Hoci sa Habermas v článku *Further reflections* od takého nedorozumenia dištancoval, (Habermas 1992/1996:446), niektorí autori a prekladatelia doposiaľ zotrávajú pri zavádzajúcom preklade „*public sphere*“ namiesto „*publicness*“. V zápalistom príspevku Jodi Deanovej preto vyzvala teoretikov, „aby hodili pŕez palubu myšlienku verejné sféry“ (2004: 198) v pokryvenom chápaní.

V najmenej možnej skratke som pripomenul kľúčové prvky významných autorov⁸ minulosti, ktoré sprevádza čaro inšpirácie, takže by nemali chýbať pri pokusoch o rekonštrukciu chápania verejnosti odpovedajúceho digitálne pozmenenej súčasnosti. Sotva sa možno zriecť Habermasom uplatňovaného historicko-sociálneho určenia verejnosti a zakomponovania do jej konceptualizácie kľúčového fenoménu komunikácie. Rovnako sa nezaobídeme bez Arendtovej zdôraznenia povahy moci prameniacej z potenciálnej „súhry konajúcich“ či kultúrneho zakotvenia problematiky. Ani v súčasne prebiehajúcej digitálnej transformácii nemožno pustiť zo zreteľa Deweyovo usmernenie, že verejnosť má organické spojivo s praktickými problémami života spoločenstva. Rovnako sa treba vyrovnáť s poukázaním Fraserovej, že problematiku verejnosti už nestačí viazať na občianstvo (prakticky ani teoreticky), ale na ľudskú bytosť. Toho sa v štúdiu pridržiavam.

K dedičstvu konceptualizácie možno priradiť poňatie verejnosti Carla Schmidta⁹ z dvadsiatych rokov 20. storočia, ako aj výpovede W. Millsa o stave verejnosti v diele *Mocenská elita* (1956), rovnako aj kritické poznámky na jej adresu od R. Sennetta v obširnej štúdiu *The Fall of Public Man* (1974). Ich práce však majú len diagnostický charakter a rovnako ako predtým citovaní autori riešili tému verejnosti ako komplikáciu života vyvolanú fakticitou masovej spoločnosti a vplyvom masmédií. Podľa hli presvedčeniu o úpadku

⁷ Ako uvádza Kleinstüber, prekladatelia Habermasa (Sara Lennox a Frank Lennox) zaviedli pojem verejná sféra v prvom článku v *New German Critique* v roku 1974 No. 3 bez toho, aby si uvedomili d'alekosiahle dôsledky svojho rozhodnutia, a tým otvorili cestu priživovania sa epigónov na kvázi novej téme.

⁸ Celý rad iných konceptualizácií a ideových koreňov riešenia problematiky od čias osvietenstva tu nemôžem opisovať, čitateľa odkazujem na mnou citovanú literatúru i svoje štúdie (Stena 2016a: 109-133).

⁹ Píše o tom Nadia Urbinati (2018: 246-253).

verejnosti, boli svedkami oživenia sociálnych hnutí (k nim patrí A. Touraine), ale konceptuálne problematiku neriešili.

V istom zmysle ku konceptuálnemu dedičstvu možno zaradiť aj texty autorov, ktorí vo verejnosti videli (občas stotožnenej s davom či s verejnou mienkou) nebezpečný fantóm, ohrozenie demokracie, nositeľa konformity a spájali ju so spoločenskou nivelizáciou, alebo ju považovali za subjekt poddávajúci sa simulakrom (J. Bentham, A. de Tocqueville, S. Kierkegaard, G. Le Bon, W. Lippmann, J. Ortega Y Gasset, R. E. Park, H. Blumer, D. Riesman, J. Baudrillard).

V 90. rokoch 20. storočia sa situácia v reflektovaní problematiky verejného života zásadne mení pod vplyvom (ambivalentných) dôsledkov globalizácie a nástupu tzv. nových médií. Najprv Fraserová, reflektujúc realitu globalizácie, hlboko kriticky posudzuje predpoklady prijaté v koncepte Habermasa. Zdôvodnila, že tzv. „public sphere“ treba považovať za oblasť pluralizovanú, hierarchizovanú a konfliktnú. Odmietla jeho myšlienkový rámec vestfálskeho typu pomerov, v ktorých ohniskom záujmu verejnosti sú pomery v kompetencii národného štátu. Ten pod vplyvom globalizácie, keď sa zmenilo mocenské pole, už nie je schopné garantovať dopady ekonomických a politických procesov na podmienky života svojich občanov. Prišla s návrhom rozlišovať „slabé“ a „silné“ (hegemonické) verejnosti a v súvislosti s tým zaviedla do obehu dva nové pojmy – *kritériá normatívnej legitimacy a politickej účinnosti* pôsobenia verejnosti (Fraserová 2007: 114-144). Zároveň vyzvala teóriu verejnosti zrekonštruovať a repolitizovať (tamže: 117).

Dialektika verejného: realita a pojmy v pohybe

Diskusiu o štrukturálnych premenách a funkčných aspektoch verejného života sotva možno úspešne viesť bez rešpektovania historickej podmienenosti a vývoja tak samej reality, ako i pojmového aparátu, ktorým sa jej zmocňujeme. To si vyžaduje zohľadniť genealógiu pojmov, osobitosti a tradície ich ukotvenia v sémantickom poli rozdielnych jazykových milieua vyvarovať sa splývania terminológie pod vplyvom publicistiky a hovorovej praxe. Tieto nároky sa odrážajú v doteraz prebiehajúcich diskusiách zacielených na vyrovnanie sa s konceptualizáciou Habermasa (Thompson 2004; Kleinstüber 2001; Kahn – Kellner 2009; Mahony et al. 2010; Gripsrud et al. 2010; Strani 2014; Ferrarese 2015), pravda, z pozícií odlišných paradigiem. Podobná rozmanitosť sprevádza aj inovatívne konceptuálne riešenia, ktoré zohľadňujú dopad digitálnych technológií na tvárnosť 'verejného' (Mateus 2011; Splichal 2012; Enjolras – Steen-Johnsen 2017; Ettinger 2018). Z pohľadu morfogenézy by sa mal objaviť odlišný obraz toho, čo bolo považované za tzv. verejnú sféru.

Väčšina súčasných akademických diskusií prekonáva nazeravo-zmyslové poznanie, ako i stav, keď chápanie 'verejného' uviazlo buď v dichotomickom

strihu, alebo je vnímané esencionalisticky a v nemenných formách. V tejto štúdií sa zriekam strnulého vyčleňovania sfér a keďže tradovanú tzv. veľkú dichotómiu privátne/verejné (ako ju nazval Bobio 1989) Meyrowitz odmietol¹⁰, navrhujem ju nahradiť predstavou kontinua, kde medzi jeho krajné póly sa žiada včleniť pozície „služobné“ a „zdieľané“¹¹. Pritom akceptujem premenlivosť hraníc medzi nimi a ich priepustnosť. Všetky štyri prvky takého kontinua sa navzájom odlišujú prädikom sociálnych väzieb (t. j. závislosťami, sociálnymi vzťahmi a osobitným étosom). Najviditeľnejším – nie však jediným – príznakom ich rozlišovania je rozdielny pomer participácie a vylúčenia: to, čo považujeme za *súkromné*, je založené na vyradení z participácie ostatných príslušníkov spoločenstva, ktoré tento stav legitimizuje. Blízky tomuto pólu je okruh väzieb označených ako *služobné*. V ňom sa uplatňuje striktná deliaca čiara medzi inštitucionalizovanými predpismi či rolami poverených osôb v pomere k ostatným príslušníkom spoločenstva (napr. lekár verzus pacient). To, čo som označil ako „zdieľané“, priamo nevylučuje ostatných príslušníkov spoločenstva, ale ich participáciu ohraničuje (rôzne platformy tzv. zdieľanej ekonomiky). Napokon pozícia „verejné“ je *jediným* prvkom kontinua, pri ktorom – normatívne vylúčenie neprichádza vôbec do úvahy, lebo sa vzťahuje na kohokoľvek z daného spoločenstva, zato predpokladá špecifickú väzbu medzi zúčastnenými.

Ako východisko pre vymedzenie pojmu „verejné“ mi poslúži návrh N. Fraserovej, v ktorom uviedla: „Veřejné může znamenat 1) vztahující se ke státu, 2) přístupné všem, 3) týkající se všech či 4) vztahující se k obecnému dobru a ke sdílenému zájmu. Každé z těchto definic odpovídá příslušný protikladný smysl 'soukromého', přičemž 'soukromé' nabývá ještě dalších dvou významů, které není těžké uhodnout: 5) vztahující se k soukromému vlastnictví v tržní ekonomice a 6) vztahující se k intimnímu domácímu či osobnímu životu, včetně života sexuálního.“ (Fraserová 2007: 96). Toto taxonomické vymedzenie „verejného“ (prekračujúce dichotómiu) nás len uvádza do problematiky, ktorú v nových historických súvislostiach sa viacerí autori opätovne pokúšajú hlbšie sociologicky preskúmať.

V tejto štúdií odhliadnem od prípadov, keď status 'verejného' jednorázovo ustanovuje autorita (napr. štát, cirkev, cudzia moc) a zameriam sa len na spôsoby jeho kreovania *zdola* v každodennom živote spoločenstva. Keď sa niečo z bežného diania v ňom alebo v živote jeho príslušníkov stáva verejným (k mechanizmu, akým sa to odohráva, sa vrátim), znamená to, že nadobudlo

¹⁰ „Dichotomie veřejného proti soukromému je tak příliš zjednodušující, než aby mohla popsat dopad elektronických médií. Televize se totiž zmocňuje událostí, které již mají veřejný charakter, a činí je ještě veřejnějšími.“ (Meyrowitz 2006: 235).

¹¹ Pre prvok „zdieľané“ v naznačenom zmysle ťažko nájsť vhodný termín v našom jazyku. Nazvať ho „komunitným“ nevystihuje jadro veci. Keďže nejde iba o vlastníctvo, ale aj o zvyky, záujmy a zmysľovanie vlastné vyhranenému okruhu osôb, v modernom svete to nemusí byť zviazané s lokalitou. V praktickom živote sa v súčasnosti rozmáha zdieľanie áut, bicyklov a bytov, čo predstavuje osobitný status, nie je to ani „spoločné“ ani „verejné“ (v zmysle, ako to uvádzam), ale zdieľané.

ontologicky novú kvalitu. Také „niečo“ sa stáva dôležitou záležitosťou pre spoločnosť, dostupnou pozornosťou pre kohokoľvek z jeho príslušníkov. Tí takúto záležitosť zohľadňujú vo svojom horizonte zmysľania, pod jej vplyvom korigujú svoje postoje, ba i praktické konanie, a tým nadobúda status nadindividuálneho fenoménu. Tento moment privlastňovania sociálnym celkom pripomína aj S. Mateus (2011: 282). Pravda, nie všetko, čo sa ponúka do pozornosti ostatným, nadobudne status verejného, ak to nie je spoločensky relevantné alebo z iného dôvodu nimi významovo akceptované.

Kritický realizmus ako filozofické východisko morfogenetického prístupu vedie sociológa k tomu, aby sa zameril na analýzu podmienok (nielen fenomenologickú stránku), ktoré umožňujú vysvetliť výskyt a určiť príčinné sily skúmaného sociálneho javu. V prípade témy 'verejného' – ako to ukázali súčasní autori – za nevyhnutnú podmienku sa považuje špecifická <kvalita sociálneho prostredia> spočívajúca v udržiavaní nehatenej komunikácie v spoločnosti (keď je možné vidieť, počuť, čítať o záležitostiach spoločného záujmu, a tiež mať prístup k vyjadreniu vlastného názoru) v jednote s udržiavaním viditeľnosti (visibility). V nemeckom jazyku pre označenie takej kvality prostredia sa zaužívala terminologická zloženina „öffentlichkeit“ a podobne aj v angličtine – „publicness“; v jazyku slovenskom ani v českom nemáme adekvátny terminologický ekvivalent. Navrhujem ju pomenovať použitím príslovkového určenia – ako ho odporúča i Mateus (2011) – termínom <pro-verejne>¹², kým sa neobjaví vhodnejší názov. Pravda, toto riešenie prináša mierny významový posun oproti vymedzeniam Habermasa, ale zdá sa byť produktívnejšie v čase digitálnej transformácie. Mali by sme tým rozumieť sociálnu kvalitu prostredia, keď možnosti podieľať sa v rozmanitých podobách na verejnom diania sú inštitucionálne zabezpečené (občianske práva, vláda práva) a zo strany jednotlivcov je prítomná ochota a pripravenosť k účasti. Pochopiteľne, kvalita <pro-verejne> sa v dejinnom vývine manifestuje vždy v inom formáte v dôsledku spoločenských zmien sprevádzaných premenami sociálnej komunikácie, ako aj metamorfózami viditeľnosti. Pozrime sa na to detailnejšie.

ZÁRODKY. Rozpoznávanie začnem pomermi kresťanského stredoveku (odhliadajúc od populárnych analógií so starogréckym polis). Vtedajšie usporiadanie života spoločností bolo dané suverenitou moci vládcu a jemu podriadeného správneho aparátu, pričom duchovný poriadok a kultúra boli v rukách cirkvi. V týchto pomeroch sa dôsledne odlišovalo súkromie od verejného diania, taká separácia našla oporu aj v rozčlenení rímskeho práva. Až do vynálezu tlače verejná komunikácia prebiehala bezprostredne a jednosmerne

¹² Slovník slovenského jazyka takýto výraz neobsahuje, ale zato akceptuje výraz „prosociálny“.

(rozhodnutia vrchnosti adresované ľudu na zhromaždení), verejnými boli oslavy nariadené či povolené vrchnosťou, cirkevné omše a slávnosti, pranie-rovanie a popravy odsúdených, jarmoky, ale nič iné z uplatňovania moci panovníka nebolo viditeľné. Výraz „verejný“ slúžil ako *atribútové* určenie toho, čo presahovalo okruh súkromia a vyjadrovalo stav alebo status vecí, záležitostí či vzťahov – nemecky *öffentlich*, anglicky *publicly*, francúzsky *publique*. Pojem „verejnosť“ v zmysle substantíva sa nepoužíval, nebolo čo ním označiť. Ani Kant vo svojom osvietenском texte nepísal o verejnosti (ako to nepresne prekladajú), ale o verejnom použití rozumu¹³. Ceremonie panovníka a jeho dvora pred zhromaždenými poddanými (v roli publika) Habermas označil ako „verejnú reprezentáciu panstva“ a nepovažoval ju za oblasť sociálna, ale za atribút statusu (Habermas 2000: 61). Teda išlo o *privlastkové* určenie, deskripciu <*dobovej kvality prostredia*>. Ústretovosť ľudí k verejnému, komunikácia o záležitostiach spoločného života a viditeľnosť (bola individualizovaná a bez synchronizácie) bola predurčená vôľou panovníka, resp. cirkvi. Sporadické vzbury a rebélie poddaného ľudu boli lokálne a nepredchádzala im názorová výmena, akú v neskoršej dobe obstarala práve verejnosť. V danom prostredí sa publicita spočiatku praktizovala vo forme ústneho podania (úlohu verejnej mienky zohrávalo klebetenie), v podobe kázní alebo rukopisných dokumentov o živote svätcov, až neskôr aj tlačovinami. Už vydávanie almanachov, ako uvádza Lohisse (2003: 118) viedlo k prebudeniu svetského informovania. Kým spočiatku dominujúcou technológiou komunikácie boli reč (konverzácia), písmo (osobná korešpondencia a rukopisy), rozmachom knižtlače vznikli predpoklady pre šírenie ideí renesancie a osvietenstva.

VZNIK. Načrtnutá realita verejného života (pravda, vykreslená simplifikujúco) – ani v dôsledku historických premien opísaných J. Habermasom – v novo sa vynárajúcej konštelácii úplne nezaniká, ostáva pôdou pre vynorenie jeho novej tvárnosti. Etablujúca sa trieda podnikateľov presadila do služieb praktického života objavy prírodných vied, technické vynálezy a ideály osvietenstva (Deklarácia práv človeka a občana 1789). Došlo k uvoľneniu ľudí z pút nevoľníctva, k presadeniu efektívnejšieho modelu hospodárenia a sformovaniu kultúry civility. Sociálna komunikácia dostala nové krídla: najprv vznikom a šírením tlačovín, potom zavedením telegrafu (1739), telefónie (1849) a spravodajských agentúr. Z „pevniny“ opúšťaných pomerov ako dôsledok uvedených premien – podľa logiky procesu morfogénézy – sa vynára ontologicky nová vrstva reality verejného života s novými (odlišnými od pôvodných) vlastnosťami a príčinnými silami. Spomeniem len zásadné: ľud postupne uznali za prameň moci (a nie božiu vôľu), občania nadobudli právo vyjadrovať sa

¹³ „Ich verstehe aber unter dem öffentlichen Gebrauche seiner eigenen Vernunft denjenigen, den jemand als Gelehrter von ihr vor dem ganzen Publikum der Leserwelt macht.“ I. Kant Was ist Aufklärung? 1784.

k rozhodnutiam vládných štruktúr, čo zmenilo spôsob legitimizovania politickej moci. V mentalite tried nastupujúcich na historickú scénu sa presadila racionalita a v sociabilite popri kooperácií v hospodárstve sa rozvíjalo spolčovanie na občianskej báze. Práve to, takpovediac, postavilo viditeľnosť na vlastné nohy: stala sa autonómnu a vďaka sprostredkujúcej funkcii médií sa začala obohacovať o neosobné prvky¹⁴. Pre takto pozmenené spoločenské (ekonomické, politické, kultúrne) podmienky sprevádzané premenou viditeľnosti a sociálnej komunikácie Habermas uplatnil pojem¹⁵ *Die Öffentlichkeit*. Všimnúť si treba, že autor normatívnosť pripísal tejto <kvalite prostredia> v spoločensťve a nie subjektóvemu aspektu verejnosti, k objasneniu ktorého môj návrh konceptualizácie smeruje.

V týchto historických podmienkach sa v konštitúcii spoločensťva objavila spomínaná <kvalita prostredia>, ktoré umožnilo etablovanie sa verejnosti v jej subjektóvom určení ako svojbytného sociálneho činiteľa s potenciálom účinkovať ako autonómna agencia¹⁶ zasahujúca do jeho diania a vývoja. Zdôrazňujem, že táto kvalita nepredstavuje ustálenú celospoločenskú verejnú komunikačnú sféru, ako ju Habermas vymedzil vo svojom skoršom diele. Svedčia o tom vyjadrenia samotného autora v jeho zrelom diele *Faktizität und Geltung* (1992), keď napísal: „Die Öffentlichkeit nemožno chápať ako inštitúciu a určite nie ako organizáciu. Nie je ani rámcom noriem s diferencovanými kompetenciami a rolami, predpismi o členstve atď. Sotva tiež predstavuje systém; hoci umožňuje vyznačiť vnútorné hranice, navonok sa prejavuje otvorenosťou, priepustnými a posúvateľnými horizontmi. »Die Öffentlichkeit« možno najlepšie opísať ako sieť pre komunikovanie informácií a stanovísk, a teda *mienok*; toky komunikácie sú v tomto procese filtrované a syntetizované takým spôsobom, aby sa skomprimovali do zväzkov tematicky špecifikovaných stanovísk verejnej mienky.“ (Citujem nemecké vydanie¹⁷ z r. 1994: 435-436). O stránku ďalej uviedol: „Diese Öffentlichkeiten haften noch an den konkreten Schauplätzen eines anwesenden Publikums.“¹⁸ (Tamže: 437). Z toho vyplýva, že Habermas *öffentlichkeit* primárne charakterizuje znakmi zaľudneného prostredia, a nie ako množinu osôb triviálne stotožňovaných s verejnosťou.

¹⁴ Prvky, ktoré nevyplývajú z vlastných zmyslových zážitkov, k nim sa pripaľujú napr. „podhodené“ významy vecí a udalostí.

¹⁵ Už pred Habermasom uvedený pojem pre túto problémovú oblasť používal Ernst Manheim v práci *Die Träger der Öffentlichen Meinung. Studien zur Soziologie der Öffentlichkeit* (1933).

¹⁶ Pojem „agency“ sa postupne udomáčuje i v našej odbornej spisbe: Černík a Vicienik (2011: 88) píšu o agencii ako o schopnosti zapričiňovať udalostí. Pojem vyjadruje dispozíciu vyvolávať dôsledky (i nezámerné) a nie vždy sa musí viazať na konanie ľuďí. Príkladom sú infekčné epidémie, od ktorých sa odvíja reťaz sociálnych pohybov, niekedy s dopadom na oblasť politiky, ba i vzťahov medzi štátmi.

¹⁷ Nebolo možné sa spoľahnúť ani na anglické vydanie *Between Facts and Norms* (1996), ani na poľský preklad *Faktyczność i obowiązwanie* (2005), pretože kľúčový pojem öffentlichkeit prekladajú vágnym zvratom public sphere, resp. sfera publiczna, čo viacero kritikov jednoznačne odmietlo ako zavádzajúce.

¹⁸ Öffentlichkeiten sa stále viažu na konkrétne dejiská prítomných publik (kurziva – J.S.).

Zrod Öffentlichkeit – typu kvality sociálneho prostredia – je u Habermasa historicky spojený s buržoáznou vrstvou a vzdelaným meštianstvom. Každý následný typ kvality prostredia je okrem svojho historického rámcovania vždy empiricky zakorenený v sociálnej štruktúre spoločenstva i v jeho kultúre. Niektorí autori Öffentlichkeit terminologicky aktualizujú, ale jeho podstata ako vypestovaná kvalita sociálneho prostredia s emancipačným obsahom ostáva v platnosti. Príkladom môže poslúžiť pojem „glasnosť“ – sprievodný atribút tzv. perestrojky, o ktorú sa pokúsil M. S. Gorbačov v snahe skoncovať s tabuizovaním tém.

MASOVOSŤ. Keď kapitalizmus upevnil svoje postavenie a ďalej rozvíjal svoj potenciál podriaďovania si rôznych oblastí života spoločnosti, expandoval aj do oblasti sociálnej komunikácie. Súbežne v zápasoch o svoje práva rástla životná úroveň obyvateľstva, rozšíril sa prístup k vzdelaniu, rozrástol sa fenomén voľného času a stúpila miera materiálnej spotreby. Sociológovia 20. storočia kriticky písali o masovej spoločnosti, masovej kultúre a zrode zvonku riadeného človeka (Riesman) či jednorozmerného človeka (Marcuse). Konzumovaná bola aj kultúra ako tovar s presilou zábavy, na čom bol zainteresovaný mediálny priemysel so svojimi korporátnymi záujmami, výdatne „živený“ reklamou. Po masovom rozšírení televízie sa komunikácia zmenila. Dialogických foriem ubudlo, komunikačný proces sa stal prevažne jednosmerný. Masovosť pretvorila komunikáciu na prenos „téměř súčasně nést sdělení od jednoduchého zdroje k milionům osob“ (Lohisse 2003: 143). Aj viditeľnosť nadobudla nový rozmer: povedľa doslovného významu ako okamžitý zmyslový vnem (visual) vystupuje v širšom význame „ako všetko, čo nadobúda povahu súboru symbolických významov súvisiacich s konkrétnymi udalosťami (čím sa stáva niečím, čoho sme si vedomí)“ (Mateus 2014: 261). Doslova narkotizujúci vplyv na kvalitu prostredia otvorenosti mal zrod *Public relations* a expanzia *marketingu* (zacielených na vytváranie súhlasu a manipuláciu vedomia obyvateľstva). Ich pôsobenie znemožnilo premenu nehatenej výmeny názorov „slobodných občanov“ na autentickú verejnú mienku, ako to v pomeroch liberálnej demokracie model Habermasa predpokladal, naopak, ovládli ju spomenuté sily. Od týchto pomerov odvinuli skepsu k možnostiam verejnej mienky W. Mills, R. Sennet, ale aj kritiku masovosti citovaní H. Arendtová a J. Habermas.

Úloha médií vo verejnom živote spoločnosti je bohato pokrytá odbornou literatúrou, takže vystačí len pripomenúť tézy dôležité pre riešenie problematiky tejto štúdie. Ide hlavne o schopnosť médií reorganizovať rámce ľudských interakcií, ovplyvňovať rozhodovanie ľudí, rozporuplné pretváranie obrazu reálneho sveta či dôsledky na ich sociálnu seba/identifikáciu. J. Meyrowitz poukázal na fakt, že médiá oslabili kedysi pevný vzťah medzi fyzickým a

sociálnym miestom, prelomili bariéry medzi súkromným a verejným, podkopali tradičné poňatie hierarchie a autority (2006: 136). J. B. Thompson upozornil na rozluku času a priestoru i vznik nových druhov interakcií (K tradičnému typu „face to face“ pribudli technikou sprostredkované interakcie umožňujúce dialóg či sprostredkované kváziinterakcie – tie sú monologické, masové, charakteristické šírením významov z jedného centra k bližšie nešpecifikovaným príjemcom bez toho, aby tí mohli na ne reagovať a aby sa spätne ich správanie vyhodnocovalo). Masívne rozšírenie TV vysielania umožnilo, že diváci sa stali cestovateľmi v priestore a čase, získavali informácie o udalostiach vzdialených ich životnej skúsenosti. Presadil sa trend rastu neosobných a sprostredkovaných interakcií, keď „Lidé stále častejši získávajú informácie a symbolické obsahy spíše z jiných zdrojů než od lidí, s nimiž přímo přicházejí do styku ve svém každodenním životě.“ (Thompson 2004: 75) J. Deuze (2015: 201) pracuje s pojmom *mediatizácia*, pod čím rozumie podliehanie vplyvu médií, keď napr. subjekty hospodárske, politické, vedecké či občianskej spoločnosti reagujú nie na skutkový stav, ale na obraz o nich utváraný médiami. V knihe *Media life* rieši otázku „Jak můžeme pojmut sami sebe a svět, ve kterém žijeme, jestliže přijmeme, byť jen na okamžik, že nežijeme z médií, ale v médiích.“ (Tamže: 10).

Tieto vlastnosti a príčinné vplyvy vypovedajú o tom, že v podmienkach masovosti máme do činenia s ontologicky novou vrstvou reality verejného života, keď pro-verejné sa stalo mediálne komodifikovaným prostredím.

DIGITALIZÁCIA. – V priebehu 90. rokov 20. storočia sa presadila jednak technologicko – komunikačná revolúcia založená na digitalizácii, ako aj globálna reštrukturalizácia kapitalizmu, tieto procesy naďalej prebiehajú. Svet neprestal byť masovým, ale ich účinky sa stali evidentné aj mimo okruhu euroamerickéj civilizácie. Prejavili sa nástupom nových foriem mediálnej komunikácie, ale i v metamorfóze publicity a sociálnych interakcií. Nové formy komunikácie, mobility a združovania sa v dobe digitálnej transformácie¹⁹ prejavili i na meniacom sa dizajne verejnosti. Rekonštrukciu jej teórie už sotva možno úspešne odvinúť od kolektívneho správania alebo od neurčitej pozície pripísanej verejnosti teoretikmi občianskej spoločnosti. M. Castells upozornil na významnú úlohu vzniku sociálnych sietí na webe, ktoré vďaka svojej autonómii – v situácii, keď väčšinu komunikačných kanálov zmonopolizovali korporácie a vlády – umožnili nadväzovať väzby odporu a dožadovať sa práva spolutvoriť históriu (Castells 2013: 14). V nadväznosti na nové komunikačné

¹⁹ Pre označenie aktuálne prebiehajúcich zmien G. Leonhard preferuje termín „digitálna transformácia“ (2018: 99), pretože idú nad rámec zmeny alebo inovácie. V zásade ide o proces metamorfózy (prírovnávajú ju k pretvoreniu húsenice na motýľa). Tá priniesie pokrok do všetkých oblastí života.

podmienky treba vysvetliť, v čom teraz spočíva kvalita sociálneho prostredia označená ako <pro-verejne>.

Miniaturizácia elektronických zariadení a ich masová dostupnosť umožnili súčasným generáciám prežívať symbiózu človek – stroj (počítač a zariadenia využívajúce digitalizáciu a siete), využívať world wide web, mobilné pripojenie na telekomunikačné siete a webové služby (Facebook, Twitter, LinkedIn, YouTube, Instagram, Wikipédia, Google). Prišli do styku aj s presadzovaním sa globalizovaného kapitalizmu platforiem, ktoré operujú v oblastiach ekonomickej, kultúrnej i politickej²⁰. Pri nazeraní na „pro-verejné“ treba zohľadniť zásadné kvalitatívne informačno-technologické prezbrojenie a zosieťovanie. Jeho základom sa stalo digitálne kódovanie dát umožňujúce ich vizualizáciu, hybridizáciu prenášaného obsahu (text, zvuk, grafika), algoritmizácia a on-line komunikácia v reálnom čase, ako aj interaktívny styk s médiami. Na sociálnu komunikáciu mala vplyv konvergencia digitálnych médií s konvenčnými do komplexov, v ktorých nestrácajú svoju identitu. Zmenil sa i pomer medzi médiami a publikom: interaktívnosť umožnila pripojeným ľuďom – eufemisticky povedané – spolurozhodovať o ich obsahu; dokonca obohatiť mediálnu oblasť produkciou vlastných informačných obsahov (diskusné fóra, chatovanie, vlastné web stránky a pod.).

Technologické inovácie podmienili – zhodne s logikou procesu morfogenézy – vynorenie sa ontologicky novej vrstvy reality verejného života, ktorá sa vyznačuje originálnymi vlastnosťami a príčinnými silami. K jestvujúcim reálnym formám sociability pribudli komunikačnými technológiami sprostredkované sociálne vzťahy (napr. priateľstvá na FB) a geograficky i telesne neviazané komunity (napr. diskusné skupiny na internete). Osobám pripojeným na internet pribudli nové skupinové identity, ktoré spôsobujú moduláciu ich správania a nebývalé možnosti sebaaprezentácie. Ocitli sa uprostred technológiou iniciovaných modalít skutočnosti (rozšírenej či výstižnejšie mediatizovanej reality²¹), ktoré asistujú pri formovaní pohnútok vystúpiť, resp. zdržať sa vystúpenia ľudí na verejnosti. K charakteristike vynorenej vrstvy verejného života patrí tiež kyberkultúra, chápaná radšej v antropologickom podaní, ako súčasť súčasnej ľudskej praxe. Zakorenená v materiálnych a iných podmienkach spoločnosti predstavuje súbor praktických zvyklostí, postojov, spôsobov uvažovania, hodnôt a nárácií formovaný používaním informačných technológií (Malina a kol. 2009: 138).

²⁰ Bližšie o tom <http://goldman.sk/home/kapitalizmus-platforiem/>

²¹ Pojem „mediatizovaná realita“ výstižnejšie pomenúva konšteláciu, keď komunikačné obsahy obohatené o mixáže rozšírenej a virtualizovanej reality, s ktorými ľudia pripojení na siete prichádzajú do styku. Pravda, ovplyvňujú ich len potiaľ, pokiaľ pozmenia ich vnímanie sveta. Krajným prípadom toho je fenomén imerzie – ide o mentálny stav hlbokého vnorenia sa do umelého sveta, keď v interakcii s ním je vlastné „ja“ potlačené, alebo sa vytráca.

V podmienkach masového využívania internetu vo svete kvalita sociálneho prostredia, vyjadrená pojmom <pro-verejne>, sa stala oveľa komplexnejšou. Zahŕňa mediálne sprostredkovanú viditeľnosť, je dostupná zdieľaniu a širšie otvorenou spoločnému posúdeniu. Pri *virtualizovanej konektivite* tradovaná dichotómia verejnú/súkromnú nezanikla (Ettinger 201: 37), ale stratila explikačný potenciál. Potvrďuje to analýza S. Splichala prezentovaná v štúdiu *The (re)production of publicness and privateness in the liquid modern society* (2017). V nej zaviedol dva nové pojmy opisujúce situácie v oboch doménach – tie sa nerozlučne splietli – a nových ciest, ktoré vedú k produkcii či „verejného“ alebo „súkromného“ v rámci – ako on píše – integrovanej verejno-súkromnej komunikačnej siete²². Prikláňam sa k jeho riešeniam, lebo rešpektuje rozlíšenie subjektivej stránky verejnosti i aspekt prostredia (jeho kvality). Navyše prihliada k otázkam práva na súkromie i k nárokom na reprodukciu a ochranu „verejného“ zaznávaných ideológiou neoliberalizmu. Aby som jeho uvažovanie o prvkoch novej reality, ktoré nemožno kategorizovať ani ako verejné či ne-verejné, priblížil čitateľom ponúkam túto schému.

Doména	Oblasť	Agencia	Stav/Kvalita
Súkromného	Súkromie osôb (Personal Privacy)	Zastieranie digitálnej identity (Privacy)	Poriadok uchovania skrytosti (Privateness)
Verejného	Osobná kvázi verejnosť (Publicity)	Zverejňovanie (Publicity)	Poriadok komunikačnej otvorenosti (Publicness)

V konštelácii presadzovania sa agregácie súkromnej a verejnej komunikácie Splichal popri tradičnom pojme „osobné súkromie“ (Privacy) – čo je *oblasť* chránená právom na súkromie (a v súčasnosti ohrozovaná komerciou a marketingom) – zaviedol v doméne verejného ako náprotivok nový pojem „osobná kvázi verejnosť“ (Publicity). Tá je utváraná jednotlivcom, keď povolil, alebo pozval iných ľudí, aby sa zapojili do „komunity“, ktorú(é) on/ona založil/a on-line. Je to špecifický doplnok k súkromiu ľudí, ktorých Bauman označil ako množinu osamelých, ktorí nikdy nie sú sami, pretože sú vždy pripojení²³. Špecifické pre nich sú sklony vyjadrovať sa otvorenejšie, odvážnejšie a kritickejšie než na iných miestach verejného života v dôsledku uvoľnenia zábran, rozpustenej anonymity, domnejšej neviditeľnosti, disociácie predstavivosti, znižovania váhy autority v on-line prostredí.

²² The integrated public-private communication networks (IPPCN). Autor prevzal termín „internetizácia“, ktorým označuje nielen interaktivitu globálnej komunikačnej infraštruktúry, ale aj sériu nových sociálnych a kultúrnych javov spochybňujúcich tradičné hierarchie a hranice v spoločnosti. Integrované komunikácie dnes prepájajú komunikáciu v reálnom čase a v čase ne-reálnom, rozširujú osobné kontakty, prítomnosť a mobilitu na všetky zariadenia, ktoré má daná osoba k dispozícii, a vytvára tak IPPCN (Splichal 2017: 36).

²³ Bauman, Z. (2015) *From privacy to publicity: the changing mode of being-in-the-world*.

Druhým novým pojmom od Splichala je „zastieranie digitálnej identity“ (Privacy), ide o *aktivitu* vyvíjanú zo strany autonómnych jednotlivcov so zámerom aktívne ochraňovať svoje osobné súkromie. Jej pendantom v doméne verejného je všeobecne známe „zverejňovanie faktov“ (Publicity) ako *aktivita* sledujúca buď upútanie pozornosti na seba v sieti alebo v lepšom variante kritiku osôb či inštitúcií za nezákonné či nemorálne praktiky v každodennom živote spoločenstva. V jeho pojmosloví ďalej vystupuje pojem „poriadok uchovania skrytosti“ (Privateness), ktorým označuje *kvalitu* podmienok v spoločenstve priznávajúcich jedinečnosť a dôstojnosť každému svojmu príslušníkovi ako základom ľudskej prirodzenosti. Jeho náprotivkom je už spomínaný pojem „poriadok komunikačnej otvorenosti“ (Publicness) (Splichal 2017: 43-45).

Isteže, interakcie typu face-to-face v realite rutinného života spoločenstiev nevymizli, ale postupne počtom ustupujú nárastu technologicky sprostredkovaných kontaktov. Evidujem i rozsiahly problém premien celej privátnej domény (zmobilnenie) vyvolaných digitálnymi technológiami, ktorý nie je predmetom tejto štúdie.

K charakteristike <pro-verejne> v tvare virtualizovanej konektivity prispela J. Dean. V často citovanej štúdií²⁴ odmietla „ideál verejnej sféry (pretože – J.S.) neodpovedá problémom a politickým možnostem dnešného sveta. Vnucuje nám nesprávnu diagnózu prítomnosti.“ (2004 – 2009). V jej koncepte (nazvala ho kybersalón – J.S.) upozornila na vyhladzovanie odlišností – dôležitého od nedôležitého, spoľahlivého a nespoľahlivého, zdôvodneného a povrchného, že v ňom všetko existuje vedľa seba „a súťaží o popularitu“ (tamže: 218). Nastolila i problém adekvátneho vystihnutia subjektovosti, keďže technologické možnosti dovoľujú pohrávať sa s vlastnou identitou (a vystaviť sa riziku jej premeny na objekt, keď sa pre iných stáva potravou a tovarom) či manipulovať s významom vecí, vzťahov a situácií (tamže: 219-220).

K potrebe revidovať teóriu verejnosti sa prihlásil tiež Samuel Mateus, ktorý v štúdií (2011) prišiel dokonca s novou optikou. Poukazujúc na slabosti Habermasovej paradigmy, ktorú vníma ako prepolitizovanú a statickú – a na druhej strane – odmietajúc teóriu médií presadzovaný variant zužujúci verejnosť na publikum (Audience) (2011: 278), vytýčil tretiu cestu. Navrhol prejsť na sociologické uvažovanie, ktoré umožňuje v ére digitálnych riešení identifikovať to, čo tu nazývame <pro-verejne> v tvare virtualizovanej konektivity (Mateus zachoval výraz mediated publicness). V štúdií *Visibility regimes in mediatized publicness* (2014) prispel detailnou analýzou jednej z avizovaných súvislostí „publicnes“, menovite rozborom viditeľnosti, resp. zviditeľňovania (visibility). Digitalizácia a internet ju zásadným spôsobom transformovali: vyviazala sa z lokalizovaných a časových súradníc, deak-

²⁴ Cybersalons and Civil Society: Rethinking the Public Sphere in Transnational Technoculture. 2001, Public Culture 13(2). Text bol preložený do češtiny, z neho vychádzajú moje citácie.

tualizovala sa požiadavka H. Arendtovej na bezprostrednú (spolu)prítomnosť a vzájomnú viditeľnosť účinkujúcich, ktorou definovala „verejnú“ (2009: 66). Dnes už naživo možno sledovať vzdialené udalosti a vracat' sa k video záznamu i spätne ich vidieť a prežívať. Inými slovami, zmyslový zážitok je obohatený sprievodnými obsahmi symbolickej povahy, ktoré sa „nabaľujú“ významami sedimentovanými vo vedomí osôb, ale i „nadpracou“ médií, keď chcú upútať pozornosť publika.

Takto chápaná viditeľnosť televízie alebo internetu je rozšírením vizuálnosti a komplikuje vzťahy medzi pozerajúcimi a videnými. Mateus píše o radikálnom kontraste „medzi viditeľnosťou a neviditeľnosťou, medzi tými, ktorí pozerajú a nie sú videní, a tými, ktorí nevidia a sú videní“ (tamže: 263). A pripomína, že „neviditeľnosť“, utajovanie a tajomstvá posilňujú moc. Podliehame tomu, keďže vďaka viditeľnosti je transparentnosť doplnkom viery: veríme v to, čo vidíme, viditeľnosť je synonymom autenticity a bezprostrednosti (tamže: 260). Autor upozorňuje, že problém viditeľnosti sa skomplikoval, virtualizovaná konektivita vytvára nové formy neprehľadnosti, hoci nie sú ustanovené ako tajomstvo, aké patrí k vládnutiu. Demonštruje to na štyroch režimoch viditeľnosti a na príkladoch z politickej praxe naznačuje riziká a využívanie tohto javu. Netreba to rozvádzať, lebo v tejto štúdií bolo dôležité rozpoznať spojitosť viditeľnosti s tým, čo nazývam <pro-verejne>.

Pokúsím sa zhrnúť, čím je táto – našim zmyslom vo svojej totalite nedostupná – realita <pro-verejne>? Je to stav spoločenstva (príp. jeho časti), kde sa utvorila kolektívna citlivosť (Mateus 2017: 115) k problémom bežného spoločného života, k jeho rizikám a ohrozeniam. J. Butler považuje citlivosť k daniu za „funkciu otvorenia sa k svetu, ktorý nie je možné plne poznať ani kontrolovať“ (2016: 130), je konsekvenciou „byť otvoreným“. Vďaka nej sa podľa C. Calhouna utvára dočasná súvzťažnosť medzi príslušníkmi spoločenstva, osobitná forma integrácie alebo sociálnej solidarity povedľa tých identít, akými disponujú z titulu svojej sociálnej (príbuzenstvo, priateľstvá, susedia), národnej či štátnej identity (Calhoun 2013: 72). Práve na takú súvzťažnosť poukázal už G. Tarde (1901), keď písal o vzájomnom a recipročnom vplyve odlišných myslí a vášní, ktoré sa prípadne môžu premieňať na činy pri priestorovej a časovej vzdialenosti (Katz 2006: 271). Keďže <pro-verejne> je systémová charakteristika, jednotlivец vystupuje v pozícii primárneho agensa (daný stav sa vzťahuje i na neho, ale ešte nie je aktérom). Kvalita <pro-verejne> neznamena celoplošné homogénne pokrytie spoločenstva, ako to predpokladá koncept Habermasa, a tiež nie stálosť v čase. Publicisticky vyjadrené, má svoje hĺbky i plytčiny, rovnako svoje vzopätia a obdobia ochabnutia. Tie sa odohrávajú vplyvom vývoja spoločenských a politických pomerov v spoločenstvách. Ukázalo sa, že <pro-verejne> prešlo radikálnymi

premenami aj v dôsledku digitálnej transformácie (čo tiež sprevádza jeho volatilitu).

K otázke substantívneho poňatia verejnosti

Verejnosť je komplexný fenomén, pre myšlienkové uchopenie jeho aspektov sa používajú rôzne pojmy a s ním súvisiace koreláty – publicita, zverejňovanie (najmä citlivých firemných a vládnych dokumentov), verejná mienka, verejné priestranstvo, verejná debata). V tejto štúdii som načrtol atribútové určenie a rozviedol príslovkové, teraz možno prikročiť k *substantívnej* špecifikácii. Pre jej rozvinutie využijem poznávací postup navrhnutý M. S. Archerovou (1995: 165-170), ktorý nazvala „analytickým dualizmom“ (nie filozofickým). Ten umožňuje analyticky „odpárat“ subjekt a predmet od seba tak, aby sa ukázali ich odlišné vlastnosti a účinky ako dve odlišné stránky substantívneho poňatia, ktoré v zaužívanom pojme verejnosť bežne splyvajú. I v bežnom živote sa verejnosť prejavuje vo dvoch modalitách.

Začnem s predmetnou stránkou, menej náročnou na vnímanie zmyslami človeka a empirické skúmanie. Na označenie lokalizácie publicity použijem názov *verejné dejisko*. Ide o sociálny útvar nadindividuálnej povahy (prípomínajúci koncept „gebilde“ L. von Wieseho), ktorý sa v teoretickom nazeraní vníma ako prechodné zahustenie zdieľania komunikovaných obsahov o iritujúcom probléme každodenného života medzi príslušníkmi spoločenstva, sprevádzané emotívnym zaangažovaním za jeho riešenie. Ako nadindividuálny sociálny útvar dejisko predstavuje dočasnú a spontánnu koncentráciu individualizovaných postojov, motivácií a symbolických operácií – pripísanie odlišných významov súvislostiam iritujúceho problému, odlišných od tých, aké reprezentuje záujmová protistrana. Teda nie je územne lokalizovaným miestom sociability, ale súvzťažnosťou medzi osobami rôzne geograficky i sociálne situovanými, ako o nej písal citovaný C. Calhoun, keď ju označil za osobitnú formu integrácie. Na tomto emotívno-kultúrnom pôdoryse sa rozvíja nadväzovanie kontaktov medzi „dotknutými“, v ňom sa odvíjajú komunikačné i praktické aktivity ako prejav svojrázneho zápasu (to čoskoro vysvetlím). Príkladom takého dejiska je verejná debata prebiehajúca v printových médiách či v TV, na internete alebo na verejnom priestranstve. Dejiskom je také združovanie osôb (nie vždy priestorové), ktorého účastníci sa spojili s intenciou poukázať na problematické stránky spoločného života a v rámci občianskych práv sa dožadujú ich nápravy (nie pasívne sa prizerať ako obecnosť). Verejným dejiskom je i prípad, keď sa niekto predvádza pred očami ostatných ľudí (hoc aj v digitálnom priestore), aby upútal pozornosť a dokáže vyvolať medzi ostatnými pozornosť. Unikátny príklad publicity sa spája s menom Julian P. Assange, tvorcom portálu WikiLeaks. Dejiská – namiesto je tu hovoriť o pluralite – sú rozmanité čo do formy (klasické viazané na tradičné médiá

i online založené na webe), mnohé z nich boli predmetom vedeckých analýz (Šmídová-Matoušová 2012; Slavík – Pospěch 2019; Tubella 2004; Bierówka 2017).

V súčasnosti rozšírenú formu dejísk predstavuje internet a ním ponúkané služby (diskusné fóra, on-line sociálne siete a pod). Zásadne však platí, že dejisko sa utvára spontánne, nie je vopred daným útvarom (existujúcim či už objektívne alebo iba ako produkt úvah sociálneho konstruktivismu), teda nemá podobu unitárnej medzisféry s falošnou uniformitou (Mateus), ktorú Habermas situoval medzi občanov a štát. V spoločenstve sa súbežne vyskytuje viacero dejísk, môžu svojím zameraním korešpondovať alebo účinkovať proti sebe (counter public). Objavujú sa príležitostne a v tomto zmysle predstavujú diskontinuitný rozmer verejnosti. V tejto ontickej rovine možno ďalej zaznamenať charakteristiky dejiska, ako je množstvo zúčastnených osôb, frekvencia aktivít, počet miest výskytu, spôsoby manifestácie (od pokojnej po nátlakovú) a zapojenie mienkotvorných osobností. Posledné z uvedených znakov, v previazaní na vlastnosti verejnosti ako subjektu, sa podieľajú na vzniku jej príčinných síl. Ktorá z kombinácií v tejto vnútornej väzbe je efektívnejšia, môže ukázať len empirické skúmanie ich praktického výskytu.

V prípade druhej modality je predmetom analýzy *subjektivita verejnosti*, ktorou sa odkrýva ontologická stránka skúmanej problematiky. Znova pripomínam, že verejnosťou nie je arbitrárne označená množina ľudí (ako si to občas zjednodušujú samotní sociológovia²⁵), ale je to materializácia vnútorného potenciálu výsostne sociálnej povahy, prítomná v každom integrovanom spoločenstve, ktorým sa udržiava kontinuita vplyvu zdola na pomery v ňom. Jeho podstatu nám pomohla odhaliť H. Arendtová, keď poukázala na súvislosť verejnosti s prebúdzaním latentného potenciálu moci. Napísala: „Moc ale vlastne nemá nikdo, moc vzniká medzi ľuďmi, kedy spoločne jednajú, a mizí, jakmile se tito lidé opět rozptýlí.“ (Arendtová 2009: 261). Pripomenula, že moc ako statok nejestvuje, moc vzniká medzi ľuďmi pokiaľ konajú spoločne. Subjektivita verejnosti, prirodzene, neznamená ambíciu nahradiť legálnu moc, má však tendenciu počínať delegovanou (či korporátnej) mocou pochybnú, prípadne ju delegitimizovať. Teda tajomstvo vplyvu príslušníkov spoločenstva na jeho celok spočíva v schopnosti jeho príslušníkov konať spoločne (aktivizovať kolektívnu „potenciu“ – E. Dussel (2008: 19), dočasne sa neformálne združovať s cieľom buď spochybniť súčasné pomery alebo podnety k ich zmene, odmietnuť prijaté riešenia mocenských orgánov, resp. korporátnych praktík či nastoľovať nové požiadavky. Spontánnu a kontingentnú aktualizáciu subjektivity verejnosti konštatujú aj iní autori ako pôvodne G. Tarde (Mateus 2017: 117; Prodnik 2011: 276; Dolata – Schrape 2015: 5). Manifestuje sa

²⁵ Pozri: Frič a kol., 2005: Veřejnost a elity jako aktéři modernizace. Praha: CESES FSV UK. Kriticky som to zhodnotil vo svojom príspevku (Stena 2016: 135-153).

príležitostne ako sociálny útvar vyrastajúci z prostredia, ktoré nadobudlo kvalitu <pro-verejne> v „procese stávania sa“ (Sztompka 2007: 536-537). Subjektivosť verejnosti je tu poňatá procesuálne a interaktívne, a teda neznamená statické „byť subjektom“ (Hausner 2014: 192). Niet dôvod subjektivosť verejnosti spájať s „élan vital“, tobôž nie s autokinézou ľudí. Ako sa táto subjektivosť verejnosti transformuje na sociálneho aktéra?

Na vysvetlenie predkladám formou hypotézy²⁶ model takého mechanizmu, pokúsim sa o to na dvoch úrovniach – najprv ho načrtnem na úrovni jednotlivca, pričom sa opriem o morfoúnetický prístup, následne na úrovni kolektivity s podporou myšlienok filozofie politiky.

Na úrovni *individua* to znamená odpovedať na otázku, prečo príslušníci spoločenstva na problémové situácie každodenného života nereagujú rovnako, hoci sa ich takisto týkajú. Pri hľadaní odpovede východiskom môže byť téza M. S. Archerovej o *reflexivite*²⁷ ako centrálnej zložke ľudskej subjektivosti. Tá sprostredkúva vzájomné pôsobenie medzi jednotlivcom, kultúrou a sociálnou štruktúrou. Ide pritom o stret dvoch kolekcií síl: objektívnych (vlastných kultúrnemu a sociálnemu kontextu) a subjektívnych, ktoré považujem za osobné dispozície jednotlivca. Stret týchto síl sa odohráva vo vnútri každého dospelého jedinca v rámci tzv. *vnútornej konverzácie* (inner conversation), ktorá je – ako to teoreticky ba i empiricky preukázala Archerová – prirodzenou výbavou každého človeka podobne ako reflexivita. V tejto intímnej hre spoluúčinkujú tak racionálne myšlienky, ako aj pocity, túžby, či spomienky na vlastné skúsenosti. Úlohou vnútorného dialógu jednotlivca je myšlienkovu spracovať výzvy problémovej situácie v kontexte jeho životných starostí²⁸ (concerns) vrátane starostí o celok spoločenstva a ustanoviť hierarchiu ich závažnosti. Pri hľadaní riešenia ako ďalej postupovať v problémovej situácii spoločenstva jednotlivec konfrontuje svoje osobné dispozície (ako ľudská bytosť je zakorenený v troch poriadkoch reality – prírodnom, praktickom a sociálnom) s danosťami pomerov až kým nájde pre seba vhodné „modus vivendi“. Akú dôležitosť pripíše účasti na riešení kolíznych pomerov, záleží tak od sociálno-kultúrneho systému²⁹, ako i od toho, aké významy on sám pripisuje vzťahom a udalostiam pod vplyvom absolvovanej socializácie. Pri tejto konfrontácii sa v ľudoch

²⁶ Doposiaľ sa v literatúre predmetu neobjavil pokus o sociologické vysvetlenie sociálneho mechanizmu pretvárania množiny osôb na verejnosť v tvare sociálneho aktéra. A. Touraine i M. Castells opisujú mechanizmus zrodu sociálneho hnutia, problém verejnosti netematizujú.

²⁷ „*Reflexivita je regulárna realizácia mentálnej schopnosti, akou disponujú všetci normálni ľudia, vnímať seba samých vo vzťahu k svojmu (sociálnemu) kontextu a vice versa.*“ (Archer 2013: 21-22).

²⁸ Špecifická konštelácia „starostí“ nás definuje ako jedinečnú osobu s vlastnou osobnou identitou. Sme tým, čo nás trápi a zamestnáva, na čom nám záleží – tvrdí Archerová (2000: 10).

²⁹ M. S. Archerová (2019) odlišuje systém kultúry (s harmonizovanými prvkami) od sociokultúrneho systému (vyjadruje kvalitu nepozbavenú protirečením odvíjajúcich sa od toho, ako ľudia uplatňujú prvky systému kultúry voči sebe navzájom).

prebúdajú emócie³⁰ (chápané odlišne ako nálady) a tie vystupujú v úlohe hnacej sily praktického konania. Archerová ich definuje ako komentár k starostiam, ktoré nie sú iba stimulom (v podaní behaviorizmu), pretože obsahujú poznávací element (Archer 2000: 202). Prirodzene, vnútorný dialóg nie je imúnny voči omylom, ovplyvňujú ho súkromné médiá, ktoré sa podľa P. Bourdieua (1998) môžu dopúšťať symbolického násilia v prospech záujmov ich vlastníka alebo hegemóna moci. Nie je vylúčené, že rozhodnutie jednotlivca dospeje k chybným záverom, svoju aktivitu nasmeruje na dráhu morfofázy³¹ namiesto morfogénzy, alebo sa vzdá účasti vo verejnom diani.

Výsledné riešenie určujúce praktické konanie individua zúčastniť sa verejného diania či nie vychádza z týchto osobnostných procesov a teda líši sa od človeka k človeku. Osoby nepripojené na sieť majú voľbu jednoduchšiu: rozhodnú sa „vyravieť“ medzi svojimi (únik do súkromia). Alebo sa rozhodnú zvažovať účasť spolu s inými napr. na nátlakovej akcii – vstup do domény verejného je prechodom z pozície *primárneho agensa* (nemá vplyv na rozhodovanie, zostáva iba jeho objektom) do pozície *kolektívneho agensa*. Ten už predstavuje istý okruh osôb v spoločenstve usilujúcich artikulovať svoj záujem, ktorí hľadajú prienik s blízkymi záujmami ostatných, pričom ich záujmy nemusia byť totožné. Dôležité je, že si takto utvárajú – hoci dočasnú – skupinovú identitu. Až potom dochádza k premene kolektívneho agensa na *kolektívneho aktéra*, naplňujúceho verejné dejisko kolektívnym konaním. Osoby pripojené na sieť majú o niečo zložitejšiu voľbu. Ak nechcú zostať primárnym agensom, ostávajú im ďalšie dve možnosti: buď prijmú účasť na kolektívnej akcii v roli aktéra, alebo zvolia „únikové“ riešenie – odreagujú sa na sociálnej sieti webu, t. j. v oblasti tzv. osobnej kvázi verejnosti, o ktorej už bola reč vyššie. Myslím, že netreba preceňovať úlohu diskusných fór na internete, ak nevyzrejú do praktickej akcie – a to je častý prípad. Ako ukázal M. Castells na príklade „twitterových revolúcií“ v Severnej Afrike (2013), sociálne siete na webe skôr dobre slúžia pri mobilizácii zainteresovaných. Popritom sa vyskytujú prípady účasti na kolektívnej akcii motivované solidaritou.

Teraz prikráčim k načrtnutiu sociálneho mechanizmu utvárania verejnosti na úrovni *kolektivity*. Keď menšina nespokojná s pomermi v spoločenstve opúšťa pozíciu primárneho agensa a stáva sa najprv kolektívnym agensom (ako som to opísal), sformuje sa mentálne MY. Zároveň to znamená, že niekto v spoločenstve sa ocitá v pozícii ONI, spravidla ten, kto stojí v pozadí iritujúceho

³⁰ Ich prítomnosť v počinaní verejnosti nemožno ani teoreticky vylúčiť, aj terénne pozorovania a empirické výskumy ukázali skôr prevahu emotívnosti, vášni i hnevu sprevádzajúcich bezmocnosť. Vyskytujú sa i vo verejných debatách, kde je emotívnosť spravidla potláčaná.

³¹ Morfogénza (pojmem prevzatý M. Archerovou od W. Buckleya) označuje procesy v komplexnej výmene medzi systémom a prostredím, ktoré vyúsťujú do *zmeny* formy, štruktúry a stavu systému. Naproti tomu 'morfofáza' predstavuje procesy, ktoré *udržiavajú* danú formu, štruktúru a stav systému (porovnaj Archer 1995).

problému, alebo nesie zodpovednosť za to, aby sa riešil. A to znamená, že jeho reputácia je vystavená skúške. Takže do jestvujúcej štruktúry spoločenstva sa spontánne vkladá front svojrázneho zápasu, aký predtým neexistoval. Jeho povaha je obsahovo variabilná, poväčšine má agonický³² charakter (zriedka antagonistický – vtedy ide o konflikt neriešiteľný kompromisom). Vzťah MY/ONI je prejavom nielen pribudnutia rozdielnosti medzi príslušníkmi spoločenstva, ale aj nevykorenitelným atribútom pospolitého života, ktorý sa označuje slovom *politickosť*. V prístupoch založených na konfliktualistickom poňatí sociálnej reality, aké zastával M. Weber³³ a po ňom rad vplyvných autorov (Bourdieu, Dahrendorf, Touraine), je *politickosť* chápaná v kontexte mocenskej hegemonie. Pritom nejde o politiku v profesiovom zmysle slova, ako to zdôrazňuje Ch. Mouffe (2005: 9). *Politickosť* je črtou situácie, ktorá v problémových konšteláciách sprevádza voľbu z viacerých alternatív pri prijímaní riešenia (keďže rozhodnutie sa vždy dotkne niekoho záujmu). Ľudia takú voľbu podstupujú bez toho, aby si *politickosť* uvedomovali. Pre náš prípad je dôležité, že na rozdiel od Carla Schmitta, ktorý zápas chápal v kategóriách priateľ verzus nepriateľ, za Mouffeovou budeme uvažovať o bipolarite v kategórii „protivníci“. To znamená, že tak MY ako aj ONI patria do spoločného symbolického priestoru a navzájom uznávajú svoju legitimitu.

MY ako kolektívny aktér je v takom zápase schopný aktívne vplyvať na dianie a vývoj spoločenstva. Jeho úlohou je spravidla hľadať riešenie kolíznej situácie, keď deprivujúce podmienky hromadne ľuďom neumožňujú uspokojovať svoje potreby, ich ambície, alebo v prudkej dynamike spoločenských zmien cítia ohrozenie svojej ontologickej bezpečnosti (Giddens 1998: 85-91). Na rozdiel od inštitúcií štátu, ktoré v takom zápase neraz používajú tvrdú moc a korporátna moc uplácanie, alebo sa uchýľuje k manipulácii faktov (cez médiá, právne služby), verejnosť ako kolektívny aktér zväčša narába s „mäkkou mocou“ (persuázia, hrozba, ironizovanie, únik neoprávnene utajovaných informácií alebo iné formy odporu). Na tomto mieste treba jednoznačne odlíšiť počínanie verejnosti v tvare aktéra od násilného davového konania, do akého niekedy zhromaždenia prerastajú, lebo tým dochádza k transformácii na už inú ontologickú kvalitu. V takom prípade už nejde o verejnosť, ale dav, nič na tom nemení skutočnosť, že sa násilnosti odohrávajú verejne (v zmysle atribútového pojmového určenia).

Je pravda, že rozšírené používanie internetu rozmnožilo príležitosti vytvárať takéto dočasne trvajúce zoskupenia a teda potenciálne schopné vývinu do

³² Termín „agonický“ pochádza zo starogréckeho slova „agón“, ktoré má niekoľko významov: súťaž, zápas, scéna prudkej hádky medzi hercami v gréckej dráme.

³³ „Weber jednoznačne uprednostňuje dimenziu konfliktu ako primárnu danosť spoločenského života.“ Preto aj osobitné postavenie medzi sociálnymi vzťahmi pripisuje „boju (...), a to tak medzi jednotlivcami, ako aj sociálnymi skupinami“ (Novosád 1997: 16).

podoby sociálneho aktéra. Zrejme najúčinnjšou formou v načrtnutom súperení má fakt telesnosti, ako o ňom píše Judith Butler. „Zhromaždenie znamená viac ako to, čo na ňom bude povedané“ (2016: 11), keďže k rečiam pridáva osobitný význam aktom performatívnosti³⁴. Autorka teda rozširuje teóriu performatívnosti z aktu reči na účasť tela v akcii. Fakt, že sa viacero ľudí zhromaždí napr. pri proteste na námestí, nesie význam „ustanovenia“ témy spoločensky dôležitou a utvára jedinečnú emočnú pôsobnosť medzi nimi navzájom a solidarizujúcimi partnermi na sieti. Či sa združujeme fyzicky na námestí alebo virtuálne na sieti, platí, že zmysel suverenity ľudu sa nevyčerpáva aktom volieb, lebo v nich nevykonávame plné prenesenie suverenity zo všetkých na vybraných predstaviteľov – „akúsi časť suverenity ľudu nemožno preniesť.“ (Tamže: 142). Sú to práva ľudí vyjadriť svoj názor, právo na kritiku, prípadne na odpor a touto cestou sa podieľať na utváraní podmienok vlastného života i celého spoločenstva. Pravda, žiadne protestné zhromaždenie nemá legitímne oprávnenie vydávať sa za vôľu ľudu (tamže: 145).

Uvedené mechanizmy mi umožňujú pripomenúť v zhode s viacerými autormi (Mateus 2015: 78; Pachucki – Breiger 2010; 2011; Emirbayer – Sheller 1999: 154), že verejnosť ako kolektívny aktér má intersticiálnu povahu. To znamená, že sa vynára všade tam, kde vzniká problémová situácia, nerešpektujúc hranice firiem, komunít, inštitúcií ani štátov. Masívne používanie internetu a sociálnych sietí na webe umožňuje propagovať internú kolíznú situáciu križom cez všetky hranice a riešiť ju na úrovni spoločnej akcie³⁵, angažovanosťou osôb z rôznych sociálnych skupín. Neraz je to prechod od osobnej kvázi verejnosti k dejisku verejného charakteru, ako boli spomínané.

Načrtnuté sociálne mechanizmy by zrejme bolo možné vystihnúť precíznejšie. Avšak v porovnaní s podobným výkladom Castellsa, príčinnú následnosť vyjadrujú príliehavejšie, keď ten opisuje mechanizmus zrodu sociálnych hnutí. Castells ho vykresľuje bez toho, aby si čo len povšimol, že jednotlivci – od ktorých jeho výklad začína – spolutvoria verejnosť či už ako kolektívny agens alebo kolektívny aktér. Absencia práve tohto momentu je prítomná v uvažovaní väčšiny autorov vrátane sociológov: prehliadajú zásadný fakt, že verejnosť – o ktorej sa uvažuje už v oboch modalitách spolu – má povahu *sociabilitného fermentu* založeného na spontánnosti. To znamená, že je prameňom sociálnych pohybov v spoločenstve vyvierajúcich zdola – t. j. z každodenného života osôb nepodieľajúcich sa na výkone moci. (Pripodobniť ho možno k prírodným

³⁴ Judith Butler pojem performatívnosti vnesla do sociologického diskurzu publikáciou *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, New York: Routledge, 1999. V našom prípade je dôležitý význam slova, ako naň poukázal J. L. Austin o performatívnych výpovediach. Podľa neho existujú situácie, keď vyslovením autorizovanej formuly vytvárame novú skutočnosť: napr. výrok „Vyhlasujem vás za manželov“ alebo „Korunujem Ťa za kráľa“. V našom prípade plní funkciu ustanovujúcej formuly fyzická prítomnosť ľudí na akcii.

³⁵ „The public, like the multitude, is something more than the sum of its parts. It is a permanent and interstitial form of a free society. A power in itself.“ (Mateus 2015: 78).

procesom v tkanivách živých organizmov – rozmnožovaniu baktérií pri infekcii alebo kvaseniu za účasti enzýmov). Z interakcií a dramatickosťou poznačeného záujmového či názorového súperenia v spoločenstve – aké predstavuje verejnosť – sa s podporou aktivistov vyvinú sociálne hnutia ako organizovaná forma sociability či iné organizované zložky občianskej spoločnosti. Preto komplexne chápanú verejnosť netreba vnímať ako protiklad organizovaných zložiek občianskej spoločnosti, práve naopak: verejnosť je ich prameňom (pareniskom). Inštitucionalizované združenia občanov alebo sociálne hnutia predstavujú len iné štádiá sociálnej integrácie, do ktorých verejnosť môže postupne mutovať, pričom v nich stráca pôvodnú mieru spontaneity a svojbytnosti. Sociálne hnutia a organizované zložky občianskej spoločnosti sa potom samé uchádzajú o podporu verejnosti. Je tu ešte jeden významný rozdiel: tie sa koncentrujú na určitý typ záujmu (ekologické osvetové, svojpomoc), verejnosť na rozdiel od nich nie je zameraná na žiaden vopred stanovený typ záujmu. A v tom sa zračí príznak univerzálneho pôsobenia verejnosti a jej plnšie uplatnenie v digitalizovanom svete.

Bez aktivujúcej sa verejnosti by príslušníci spoločenstva boli odkázaní len na typ participácie projektovanej riadiacou menšinou, čo by vyprázdňovalo zmysel demokratického usporiadania verejného života v spoločenstve. Jej významným regulatívnym prínosom – na rozdiel od masy a davu – je, že o jej priazeň sa rôzni aktéri uchádzajú a od nej získavajú reputáciu a tým aj usmerenie, čo je žiadané a prípustné (axiologický aspekt). Pravdaže, pri trende narastajúcej individualizácie životných štýlov takéto poslanie verejnosti slabne. Nie je to tak, že by verejnosť plnila úlohu „veľkého iného“, ktorý všetko dozoruje, naopak – verejnosť je názorovo, hodnotovo a emočne pestrá entita, ale vždy v nej určitý prúd alebo jej dejisko prevláda. Podobne uvažoval A. Touraine, keď písal o „dominujúcom interpretačnom diskurze“ (2007: 16), hoci jemu išlo skôr o doktrinálnu záležitosť ako napríklad „There is no alternative“. Hromadné pripojenie ľudí na internet túto problematiku komplikuje, lebo na ňom založená sociálna komunikácia sa dostala do víru fake news, pseudopráv, hoaxov, dokonca sa píše o návrate davov do diskusií na sieti, kde sa prejavuje vulgárnosť a osočovanie (Torres – Mateus 2015). To však neznamená, že ju možno glorifikovať čoby panaceum voči strnulosti a zlyhaniu inštitúcií. Namiesto je konštatácia: „Niméně působení veřejnosti nebývá vždy toliko produktivní... Vlivy veřejnosti jednotlivce povzbuzují i matou“ (Mokrejš 2005: 18) a v živote spoločenstva verejnosť môže pôsobiť rozporne.

Záver

Problematika verejnosti, ako ukazuje rozrastajúce sa množstvo odborných štúdií, je veľmi rozsiahlou tematickou oblasťou. Vybrať z nej kľúčové motívy

pre konceptualizáciu tak, aby sa vedecké poznanie posúvalo vpred a zachovala sa priezračnosť pre čitateľa, predstavuje pre autora zložitú voľbu. V prezentovanom podaní zrejme vzniklo veľa otázok, ktoré si vyžadujú väčšiu pozornosť alebo samostatné spracovanie. Prijatý cieľ štúdie si vyžiadala odhliadnuť od analýzy foriem, v akých sa komplexne chápaná verejnosť prejavuje, a tiež od funkcií, aké v spoločenstve plní. K tomu pripravujem osobitnú štúdiu teoreticko-empirického charakteru. Prezentovaná štúdia preukázala, že aplikácia morfogenetického prístupu v konceptualizácii umožňuje hlboký prienik do podstaty fenoménu verejnosť, možno heuristicky prínosnejší než doteraz publikované. Príkladom sú sociologické štúdie, ktoré verejnosť definujú ako sociálnu skúsenosť a hlbavo prenikajú do roviny jej symbolického sprostredkovania (Mateus, Quéré, Terzi). Nepochybne taký prístup odhaľuje dôležitú stránku fenoménu verejnosti, ale aspekt ľudskej skúsenosti je prítomný aj v iných javoch spoločenstva, takže dostatočne nešpecifikuje svojbytnosť pojmu „verejnosť“ oproti iným kategóriám sociológie. V textoch iných vedných odborov – ako som ich v úvode spomenul – sa neraz verejnosť berie ako „čierna skrinka“ a spravidla sa málo prihliada na jej sociálne zakorenenie. Myslím, že sociologické poznanie slepé škrvny uvažovania o verejnosti úspešne vyplňa.

Ján Stena po štúdiu sociológie na Jagiellonskej univerzite v Krakove profesiovú dráhu začínal vo výskumnom kolektíve A. Hirnera so zameraním na výskum sociálnej kontroly. Pokračoval ako vysokoškolský pedagóg a neskôr pôsobil ako vedecký pracovník Sociologického ústavu SAV. Tu po roku 1990 viedol riešiteľský tím zameraný na výskum revitalizácie občianskej spoločnosti. Je autorom knižnej publikácie o spoločenskej kontrole (1986), prispel kapitolou do viacerých monografií. Publikoval sériu vedeckých štúdií o kritike, tolerancii, protestoch, parlamentných voľbách a rozvoji demokracie na Slovensku. Po osamostatnení Slovenskej republiky päť rokov pôsobil vo funkcii radcu – analytika v Kancelárii prezidenta SR, nasledujúcich päť rokov ako poradca predsedu v Národnej rade SR. Je členom redakčnej rady časopisu SÚ SAV Sociológia. V posledných rokoch sa výskumne venuje otázkam sociológie verejného života.

LITERATÚRA

- ARCHER, M. S., 1995: Realist Social Theory: The Morphogenetic Approach. Cambridge: Cambridge University Press.
- ARCHER, M. S., 2000: Being Human: The Problem of Agency. Cambridge: Cambridge University Press.
- ARCHER, M., 2013: Jak porządek społeczny wpływa na ludzkie sprawstwo? Refleksyjność jako mechanizm pośredniczący między strukturą a sprawstwem?. In:

- Mrozowicki, A. – Nowaczyk, O. – Szlachcicowa, I. (eds.) *Sprawstwo: teorie, metody, badania empiryczne w naukach społecznych*. Krakow: Nomos, s. 19-35.
- ARCHER, M. S., 2019: *Kultura i sprawczość. Miejsce kultury w teorii społecznej*. Warszawa: Narodowe Centrum Kultury.
- ARENDTOVÁ, H., 2009: *Vita activa neboli O činném životě*. Praha: Oikoymenh.
- BIERÓWKA, J., 2017: Kompetencje dorosłych Polaków związane z poszukiwaniem informacji przez internet. Znaczenie kontekstu społecznego. *Państwo i społeczeństwo* (XVII), nr. 3., p. 161-178.
- BOURDIEU, P., 1998: *Teorie jednání*. Praha: Karolinum.
- BENHABIB, S., 1996: *Models of Public Space: Hannah Arendt, the Liberal Tradition, and Jürgen Habermas*. In: *Habermas and the Public Sphere*. Calhoun, Craig (ed.), Cambridge. The MIT Press, Fourth printing, p. 73-98.
- BUTLER, J., 2016: *Zapiski o performativnej teorii zgromadzeń*. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki politycznej.
- CALHOUN, C., 2013: *The Problematic Public: Revisiting Dewey, Arendt, and Habermas*. In: *The Tanner Lectures on Human Values: University of Michigan* <https://tannerlectures.utah.edu/Calhoun%20Tanner%20Lecture.pdf>
- CASTELLS, M., 2013: *Sieci Oburzenia i nadziei. Ruchy społeczne w erze internetu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- ČERNÍK, V. – VICENÍK, J., 2011: *Úvod do metodologie spoločenských vied*. Bratislava: IRIS.
- DEAN, J., 2004: *Kybersalony a občanská společnost. Přehodnocení veřejné sféry v nadnárodní technokultuře*. In: *Hrubec, M. (ed.) Globální spravedlnost a demokracie*. Praha: Filosofia. ss. 193-225.
- DEUZE, M., 2015: *Media life. Život v médiích*. Praha: Karolinum.
- DEWEY, J., 2001: *Rekonštrukcia liberalizmu. Z politickej filozofie klasického pragmatizmu*. Bratislava: Kaligram.
- DOLATA, U. – SCHRAPE, J., 2015: *Masses, Crowds, Communities, Movements: Collective Action in the Internet Age*. *Social Movement Studies*, pp. 1-18.
- DUSSEL, E., 2008. *Twenty Theses on Politics*. Durham: Duke University Press.
- EMIRBAYER, M. – SELLER, M., 1999: *Publics in History. Theory and Society*, Vol. 28, No. 1., pp. 145-197.
- ENJOLRAS, B. – STEEN-JOHNSEN, K., 2017: *The Digital Transformation of the Political Public Sphere: A Sociological Perspective*. In: *Institutional Change in the Public Sphere. Views on the Nordic Model*. Fredrik Engelstad, Håkon Larsen, Jon Rogstad, Kari Steen-Johnsen (eds.) Warsaw/Berlin: De Gruyter Open Ltd.
- ETTINGER, P., 2018: *Intimisierung des Öffentlichen?* In: *Ettinger P., et al. (ed.): Intimisierung des Öffentlichen: Zur multiplen Privatisierung des Öffentlichen in der digitalen Ära*. Berlin: Springer-Verlag.
- FERRARESE, E., 2015: *Habermas: Testing the political. Thesis Eleven*. Vol 130, Issue 1, pp. 58-73.
- FRASER, N., 2007: *Rozvíjení radikální imaginace*. In: *Hrubec, M. (ed.) Globální přerozdělování, uznání a reprezentace*. Praha: Filosofia.
- FRÍČ, P. – NEKOLA, M. – PRUDKÝ, L., 2005: *Veřejnost a elity jako aktéři modernizace*. Praha: CESES FSV UK.

- GIDDENS, A., 1998: Důsledky modernity. Praha: Sociologické nakladatelství.
- GRIPSRUD, J. – MOE, H. – MOLANDER, A. – MURDOCK, G., 2010: General Introduction. In: *The Idea of Public Sphere: A reader*. Lanham, MD: Lexington.
- GÜMPLOVÁ, P., 2007: Modernita a úpadek veřejné sféry: koncept veřejnosti a deliberativní politiky v díle Hannah Arendtové a Jürgena Habermase. In: J. Šubr (ed.), *Historická sociologie*. Plzeň: Aleš Čeněk. ss. 282-304.
- GÜMPLOVÁ, P., 2008: Hannah Arendtová: Vita activa. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* Vol. 44, nr. 5, ss. 1041-1044.
- HABERMAS, J., 1992/1996: Further Reflections on the public Spere. In: Calhoun, C. (eds.) *Habermas and the public sphere*. Cambridge: The MIT Press, Fourth printing, pp. 421-461.
- HABERMAS, J., 1994: Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- HABERMAS, J., 2000: Strukturální přeměna veřejnosti, Zkoumání jedné kategorie občanské společnosti. Praha: Filosofia.
- HAUSNER, J., 2014: Podmiotowość: moje stronicze podsumowanie cyklu seminaryjnego. *Zarządzanie Publiczne* Nr 3(29), ss. 177-193.
- KAHN, R. – KELLNER, D., 2009: Opoziční politika a internet: kriticko-rekonstruktivní přístup. *Sociální studia/Social Studies*, č. 2., ss. 99-115. Brno: Masarykova univerzita.
- KATZ, J. E., (ed.) 2006: *Machines that Become Us: The Social Context of Personal Communication Technology*. London and New York: Transaction Publishers.
- KLEINSTÜBER, H. J., 2001: Habermas and the Public Sphere: From a German to a European Perspective. *The Public*, Vol. 8, Nr. 1, ss. 95-108.
- LEONHARD, G., 2018: *Technológia vs. humanita*. Bratislava: Slovenská inovačná a energetická agentúra.
- LIVINGSTONE, S., 2005: On the Relation Between Audiences and Publics. In: *Audiences and Publics: When cultural engagement matters for the public sphere*. *Changing Media, Changing Europe Volume 2* Bristol: Intellect.
- LOHISSE, J., 2003: *Komunikační systémy. Socioantropologický pohled*. Praha: Karolinum.
- MAHONY, N. – NEWMAN, J. – BARNETT, C., 2010: Introduction: Reithink the Public. In: *Rethinking the public. Innovations in research, theory and politics*. Bristol: Policy Press.
- MALINA, J. a kol., 2009: *Antropologický slovník*. Brno: Akademické nakladatelství CERM.
- MATEUS, S., 2011: The Public of Social Experience. *Comunicação e Sociedade*, vol. 19, pp. 275-286. Prístup: <https://www.researchgate.net/publication/271014176>
- MATEUS, S., 2014: Visibility Regimes in Mediatized Publicness. *MATRIZES*, 8(2), 259-281.
- MATEUS, S., 2015: Publics and Multitudes: The (Un)Expected Relation. In: *From Multitude to Crowds: Collective Action and the Media*. Berlin: Peter Lang GmbH, pp. 71-87.
- MATEUS, S., 2017: Visibility as a Key concept in Communication and Media Studies. *Estudos em Comunicação* no 25, vol. 2, 109-124.
- MEYROWITZ, J., 2006: *Všude a nikde. Vliv elektronických médií na chování*. Praha: Karolinum.
- NOVOSÁD, F., 1997: *Osud a volba. Max Weber ako diagnostik modernej kultúry*. Bratislava: Iris.

- MOKREJŠ, A., 2005: Veřejnost: skutečnost – iluze – fikce. Praha: Triton.
- PACHUCKI, M. – BREIGER, R., 2010: Cultural Holes: Beyond Relationality in Social Networks and Culture. *Annu. Rev. Sociol.* No. 36, pp. 205-224.
- PRODNIK, J., 2011: A Public Sphere without Public(s)? Publics and Counterpublics in Post-Fordist Capitalism. In: *Public Sphere Reconsidered. Theories and Practices* Covilhã: LabCom Books. pp. 273-288.
- ROVELLI, C., 2018: Realita není, čím se zdá. Cesta ke kvantové gravitaci. Praha: Dokořán & Argo.
- QUÉRÉ, L. – TERZI, C., 2015: Pour une sociologie pragmatiste de l'expérience publique. *SociologieS*.
<https://journals.openedition.org/sociologies/4949?lang=en#text>
- SLAVÍK, L. – POSPĚCH, P., 2019: Youtuberství jako konstrukce, destrukce a reparace soukromí. *Sociologický časopis*, vol. 55, no. 2, ss. 135-159.
- SPLICHAL S., 2012: *Transnationalization of the Public Sphere and the Fate of the Public*. New York: Hampton Press.
- SPLICHAL, S., 2017: The (Re)Production of Publicness and Privatness in the Liquid Modern Society. http://www.nmi.hr/files/pdf/vol23-br2/02_splichal.pdf
- STENA, J., 2015: Morfogenetický prístup v sociológii – ambivalentné prijatie a jeho inovačný potenciál. *Sociológia* 47(4), ss. 414-437.
- STENA, J., 2016: Verejnost' – tradičné prístupy a konceptualizácie. In: *Sociológia a každodennosť*. Pocta dielu Dilbar Alievu. Sociologický ústav SAV, ss. 109-133.
- STENA, J., 2016: Verejnost' – otváranie nových možností skúmania. In: *Sociológia a každodennosť*. Pocta dielu Dilbar Alievu. Sociologický ústav SAV, ss. 135-153.
- STRANI, K., 2014: The Impact of Socio-Political Change on Public Sphere Theory Exploring the Relevance of Communicative Rationality. *The International Journal of Cross-Cultural Studies and Environmental Communication*. Volume 1, Issue 1, pp. 31-40.
- STRUM, A., 1994: A Bibliography of the Concept Öffentlichkeit. *New German Critique*, No. 61, Special Issue on Niklas Luhmann, pp. 161-202.
- SZTOMPKA, P., 2007: *Socjologia. Analiza społeczeństwa*. Kraków: Znak.
- ŠMÍDOVÁ-MATOUŠOVÁ, O., 2012: „Rudé právo psalo, že nás bylo málo...“ Restituce identity a identita restituce v diskurzu Rudého práva v roce nula. Praha: Slon.
- THOMPSON, J. B., 2004: *Médiá a modernita. Sociální teorie médií*. Praha: Karolinum.
- TONKLI-KOMEL, A., 2012: Politickosť v iných javových podobách Hannah Arendt. *Filozofia*, roč. 27, č. 10, ss. 805-818.
- TUBELLA, I., 2004: Television and Internet in the Construction of Identity. In: Castells, M. – Cardoso, G. (eds.): *The Network Society From Knowledge to Policy*. Washington: Center for Transatlantic Relations.
- TORRES, E. C. – MATEUS, S., 2015: Introduction. In: *From Multitude to Crowds: Collective Action and the Media*. Berlin: Peter Lang GmbH. pp. 11-22.
- TOURAINÉ, A., 2007: *Mysleć inaczej*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- URBINATI, N., 2018: *Znetvořená demokracie: mínění, pravda a lid*. Praha: Karolinum.
- WARNER, M., 2002: *Publics and Counterpublics*. New York: Zone Books.